

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Η φίλια Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της. Β΄

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.9622](https://doi.org/10.12681/er.9622)

Copyright © 2016, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2016). Η φίλια Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της. Β΄. *The Gleaner*, 1, 191-210.
<https://doi.org/10.12681/er.9622>

Η ΦΙΛΙΑ ΚΟΡΑΗ - VILLOISON

καὶ τὰ προβλήματα τῆς

Β'*

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1792, ἐξαναγκασμένος ἀπὸ οἰκογενειακὲς ὑποθέσεις—ὄχι καὶ χωρὶς ἔγνοια γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀσφάλεια—ὁ Villoison θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Παρίσι. Στὴν Ὀρλεάνη, τόπο τῆς αὐτοεξορίας του, θὰ παραμείνῃ περισσότερο ἀπὸ ἕξι χρόνια. Δὲν ἄλλαξε ὡστόσο τίς συνήθειές του καὶ δὲν ἔχασε σὲ καμμιά στιγμή τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς φίλους του. Ὁ Κοραῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀλληλογραφεῖ κανονικὰ μαζὶ του ὡς τὴν ἀνοίξῃ τοῦ 1793. Τὰ γράμματα τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅσα τουλάχιστο ἔχουν σωθῆ, καθρεφτίζουν τὴν ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ τὴν οἰκειότητα ποὺ διέκρινε ἴσαμε τότε τίς σχέσεις τους¹. Λίγους μῆνες ἀργότερα σημειώθηκε ἀπροσδόκητα ἡ ρήξη.

Βρισκόταν ἀκόμη στὸ Παρίσι ὁ Κοραῆς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1793, ὅταν γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρουμε, μεταχειρίσθηκε γλώσσα σκληρῆ γιὰ τὸν Villoison. Μιὰ «étrange» ἐπιστολὴ τοῦ τελευταίου, ποὺ θύμησε στὸν Κοραῆ κάποιες συζητήσεις τους «qui m'avoient», καθὼς ἰσχυρίζεται, «toujours navré le cœur»², ἀναστάτωσε τόσο τὴν εὐαισθησία τοῦ χιώτη σοφοῦ, ὥστε ἔθεσε σὲ δεινὴ δοκιμασία τὴν ἴδια τὴν φίλια τους. Ὁ Κοραῆς σ' ἓνα βίαιο ξέσπασμα ὀργῆς καὶ πικρίας δὲν θὰ ἀρνηθῆ τίς εὐεργεσίες ποὺ δέχθηκε ἀπὸ τὸν Villoison, θὰ καταγγείλῃ ὅμως μὲ πάθος τὴν ἀνειλικρίνεια καὶ τὴν ρηχότητα τῶν συναισθημάτων τοῦ γάλλου ἑλληνοιστῆ. «Son amitié pour moi», ἐκμυστηρευόταν στὸν Chardon de la Rochette, «n'est que matérielle, passez-moi cette expression ; il n'en a jamais connu la partie mora-

(* Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος ἀρ. 3/4, σ. 85)

1. *Lettres inédites*, ἀρ. 40-43. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὴν σ. 100: «Je ne puis finir ma lettre sans vous régaler de quelques chansons en retour des bonnes choses que vous m' envoyez toujours». Πρβλ. καὶ σ. 106.

2. Αὐτ., σ. 112. Τὸ γράμμα (ἀρ. 48) πρὸς τὸν Chardon de la Rochette, ὅπου ἐπισημαίνονται οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις τοῦ Κοραῆ, εἶναι γραμμένο ἔργο πρὶν φύγῃ γιὰ τὸ Nozaie, προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλο του ἑλληνοιστῆ Στέφανο Clavier, δηλ. τὸν Αὐγούστο τοῦ 1793.

le, la seule capable de flatter une âme sensible. Il m'a toujours aimé, comme un gourmand aime les bêtes de sa basse-cour, pour la seule raison qu'elles lui procurent d'agréables repas. Ami passionné de la littérature grecque, il a cru apercevoir chez moi quelque foible talent pour cette littérature; et voilà, je pense, le seul motif de son attachement....».³

Ἡ ἀπρόβλεπτη αὐτῆ ἀντίδραση στὴν παρουσία τοῦ Villoison, ὅσο καὶ ἂν ξενίζει, μοιάζει πολὺ φυσιολογικὴ γιὰ ὅποιον ἔχει ἐξοικειωθῆ μετὸν δύσκολο ἀλλὰ συνεπῆ χαρακτήρα τοῦ Κοραῆ. Ἀνεξάρτητα ὡστόσο ἀπὸ τὸν τρόπο μετὸν ὅποιο τὸ ἀντιμετώπισε ὁ Κοραῆς καὶ ἀπὸ τὰ αἴτια ποὺ τὸ προκάλεσαν, τὸ καλοκαιρινὸ ἐπεισόδιο τοῦ 1793 ἐστάθη ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν τύχη τῆς φιλίας τῶν δύο λογίων. Ἐκτοτε, παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια κατευνασμοῦ τῶν ἐξάψων καὶ τὶς ἐλπίδες προσεγγίσεως, ὅσες ἐδημιούργησε ἡ συμφιλιωτικὴ παρέμβαση τοῦ Chardon de la Rochette, ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὸν Κοραῆ καὶ τὸν Villoison θὰ ἀτονήσῃ σιγά-σιγά, χωρὶς, ὅπως φαίνεται, καὶ νὰ διακοπῆ ἐντελῶς. Μιὰ μαρτυρία τοῦ Κοραῆ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1796 εἶναι δισημάντα ἀποκαλυπτικὴ. «Je vous prie», ἔγραφε στὸν Chardon ἐνημερώνοντάς τον γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ Θεόφραστου, ποὺ εἶχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐτοιμάσει, «de n'en parler à personne, pas même au γυναικοῖέρακα, qui m'aigrit et qui m'indispose contre lui de plus en plus, non pas par un commerce direct, puisqu'il y a bien du temps que je n'ai de ses nouvelles, mais par les suites affreuses de sa sottise ἀδολεσχίας».⁴ Δυόμισυ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκδηλώσεις τῆς ἀναμεταξύ τους ψυχρότητας τίποτε δὲν εἶχε ἀλλάξει στὶς διαθέσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν Villoison. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι φανερὴ πιά μιὰ παρτεταμένη διακοπὴ στὴν ἀμεση ἐπικοινωνία τῶν δύο σοφῶν. Στὰ μέτρα τοῦ ἴδιου χρόνου (1796) οἱ σχέσεις τους δὲν μοιάζουν περισσότερο βελτιωμένες: τὸ χλευαστικὸ παρωνύμιό τοῦ Villoison «γυναικοῖέραξ», ἐπινοημένο ἀπὸ τὸν συχνὰ ἄδικο στὴν εὐθιξία του Κοραῆ, περνάει ἀκόμη στὴν κοραϊκὴ ἀλληλογραφία.⁵

3. Αὐτ., σ. 113.

4. Αὐτ., σ. 238, ἐπιστ. 16 Ἰανουαρίου 1796. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς «ἀδολεσχίας» τοῦ Villoison βλ. ὅσα γράφονται στὴν συνέχεια τῆς μελέτης.

5. Αὐτ., σ. 289, ἐπιστ. πρὸς Chardon de la Rochette 5 Αὐγούστου 1796. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖ ὁ Κοραῆς τὸ ἀντίστοιχο γαλλικὸ «épervier». Πόσο τυχαία ἢ ὄχι μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ χρῆση τοῦ παρωνύμιου αὐτοῦ—πρώιμου κατὰ τὰ ἄλλα δείγματος τῆς ἐπιδόσεως τοῦ Κοραῆ στὸ εἶδος—δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διακινδυνευθῆ καμμιά εἰκασία.

Ἐκ τῆς ἐδῶ καὶ πέρα, ὡς τις ἀρχὴς τουλάχιστο τοῦ ΙΘ' αἰ., ἡ ἔρευ-
να γύρω ἀπὸ τὸ θέμα μας θὰ εἶναι ἀρνητικὴ. Στὰ γράμματα τοῦ Κο-
ραῆ δὲν συναντᾶμε κανένα στοιχεῖο, καμμιά νύξη, τίποτε ἀπ' ὅ,τι θὰ
μποροῦσε νὰ προωθῆσῃ ἔστω καὶ λίγο τὶς γνώσεις μας γιὰ τὶς σχέσεις
τῶν δύο λογίων. Ἡ ἐξήγηση τοῦ ἀληθινὰ περιέργου φαινομένου πρέ-
πει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ ἓνα συμπτωματικὸ μᾶλλον γεγονός, παρὰ σὲ μιὰ
σκοπιμότητα ὅμοια μὲ ἐκείνην ποὺ ἐφαντάσθηκε, προεκτείνοντάς την
μάλιστα χρονικὰ, ὁ βιογράφος τοῦ Villoison⁶. Δὲν ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ
ἐρμηνεύσουμε τὴν σιωπὴ τοῦ Κοραῆ σὰν ἐπακόλουθο τῆς ὀλοκληρωτικῆς
τοῦ ἀποστrophῆς στὸ πρόσωπο τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ, οὔτε ἴσως σὰν ἔν-
δειξη κάποιας ἐκεχειρίας. Θὰ εἶχα τὴν τάση νὰ δεχθῶ μιὰν ἀπλούστερη
ἐξήγηση. Τὰ τεκμήρια γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ λείπουν, ἐπειδὴ δὲν ἔτυχε
νὰ φθάσουν ὡς ἐμᾶς. Καὶ εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ σκεφθοῦμε, ὅτι ἂν ἀπὸ
τὴν μετὰ τὸ 1796 ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Chardon de la
Rochette σωζόταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μερικὰ ἀσήμαντα γράμματα
τοῦ πρώτου, οἱ γνώσεις μας καὶ ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιο τῶν σχέσεων Κο-
ραῆ-Villoison δὲν θὰ εἶχαν μείνει ἀμετακίνητες.

Ὅσο μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ προεκτάσεις τοῦ μοιραίου ἐπεισδίου
τοῦ 1793, ἄλλο τόσο μᾶς ἐλκύει ἡ ἴδια ἢ φυσιογνωμία του. Μιὰ φυ-
σιογνωμία ὄχι ἀπόλυτα ξεκάθαρη, ἀφοῦ μᾶς διαφεύγουν κάποιες λεπτο-
μέρειές της καὶ ἐφόσον τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ της δὲν ἀπεικονίζον-
ται πάντοτε μὲ σαφῆ περιγράμματα. Ἡ ἀνατομία τοῦ ἐπεισδίου βρη-
θιέται ὡστόσο σημαντικὰ ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν πρωταγωνιστῶν του.
Μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῶν δύο λογίων ἀναπηδᾷ ἀκέραιο τὸ ἦθος τους.
Ἐκ τῆς ἀποψη αὐτῆ οὔτε ὁ Κοραῆς οὔτε ὁ Villoison ἐπρόδωσαν τὸν
ἑαυτὸ τους.

Στόχος τῆς δυσμένειας καὶ τῶν πυρῶν τοῦ Κοραῆ ὁ Villoison
θὰ συλλάβῃ τελικὰ στὸ ἴσχυραστῆριο τῆς Ὁρλεάνης μόνον τὸν ἀπόηχο
τῶν δίκαιων ἀντιδράσεων τοῦ φίλου του. Διάλογος δὲν θὰ ὑπάρξῃ. Ὅ,τι
θὰ μάθῃ γι' αὐτὸς θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἐπαγρυπνοῦσε
γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ ἐνδεχόμενες δυσάρεστες ἐξελίξεις: τὸν Chardon de
Rochette⁷. Ὅπως δὴποτε, ἡ στάση του κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐπει-

6. Ch. Joret, *D' Anse de Villoison...*, σ. 364. Ὁ γάλλος ἱστορικὸς νο-
μίζει ὅτι στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τὸ 1796 «il n'y est plus question
de Villoison». Καὶ συμπραίνει: «Coray ne pardonna jamais au grand helleni-
ste et se vengea de lui par le silence». Φυσικὰ ἡ κρίση του στηριζόταν σὲ
ἀνεπαρκῆ τεκμήρια. Βλ. τὴν σημείωση ἀρ. 4 τοῦ Α' μέρους, «Ὁ Ἑραμιστῆς»,
3/4 (1963), σ. 66 καὶ σ. 204 κ.έ. τοῦ Γ' μέρους.

7. Ἡ παρουσία τοῦ Chardon ἀνάμεσα στοὺς δύο λογίους ἐστάθηκε ἐξαιρε-

σόδιου μᾶς εἶναι γνωστή μέσα ἀπὸ ἀντιφατικὲς ἐνδείξεις. Ἔτσι θὰ θελήσῃ νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ φιλικὰ συναισθήματά του γιὰ τὸν Κοραῆ⁹ καὶ θὰ δώσῃ μάλιστα δείγματα τῆς εἰλικρίνειάς τους⁹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως πλευρὰ δὲν θὰ παύσῃ νὰ προσφέρῃ ἐρεθίσματα στὴν εὐαισθησία φίλου του¹⁰. Οἱ δύο αὐτὲς ὄψεις τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Villoison καθρεφτίζουν πολὺ καλὰ τὸν χαρακτήρα του, ἓνα χαρακτήρα ἀνεπιτήδευτα πρόθυμο, αὐθόρμητο, μετριοπαθῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες ἐκδηλώσεις ἐπιπολαιότητας. Τὸ τελευταῖο ἐτοῦτο γνώρισμα θὰ ἐπηρεάσῃ σημαντικὰ τὶς διαθέσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν γάλλο ἑλληνιστῆ.

Οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὴν ψυχρότητα ἀνάμεσα στοὺς δύο σοφοὺς εἶχαν μακρυνῆ ἀφετηρία. Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ 1793 δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἐπίσημη ἀντίδραση τοῦ Κοραῆ σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐξακολουθητικὰ ἐπαναλαμβανόμενους ἐρεθισμοὺς, ποὺ φαίνεται ὅτι κορυφώθηκαν τὸ καλοκαίρι ἐκείνου τοῦ χρόνου. Ὁ ἴδιος στὶς ἀποκαλυπτικὲς ἐκμυστηρεύσεις του πρὸς τὸν Chardon de la Rochette τοὺς ἐντοπίζει, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, στὸν προσῶλητικό γιὰ τὴν ἀξιοπρέπειά του τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Villoison ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν τύχη του, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, στοὺς σκληροὺς καὶ ἄδικους χαρακτηρισμοὺς, ὄσους, σὲ πείσμα τῆς ἐξεγερόμενης ἐθνικῆς του εὐαισθησίας, χρησιμοποιοῦσε δημόσια ὁ γάλλος σοφὸς γιὰ τοὺς νεοἑλληνες¹¹.

τικὰ εὐεργετικῆ. Χάρη στὴν παρέμβασή του, ὁ Κοραῆς θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀπόφαση νὰ στείλῃ κάποιο ὀξὺ γράμμα στὸν Villoison (*Lettres inédites*, σ. 123 καὶ 129), ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ φιλικὲς συστάσεις τοῦ Chardon θὰ ἐπιζητήσουν νὰ περιορίσουν τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ Villoison, ὅσες ἐξερέθιζαν τὸν ἑλληνα φίλο τους (Joret, σ. 362). Αὐτὲς καὶ ἄλλες ἐνέργειές του (βλ. παρακάτω σημ. 9) θὰ κρατήσουν τὴν διένεξη μακριὰ ἀπὸ ἀκρότητες, ἀλλὰ θὰ ἀποτύχουν νὰ ἀποκαταστήσουν τὶς σχέσεις τῶν δύο σοφῶν.

8. «...s'il étoit sincérement mon ami, ainsi qu'il le professe...». *Lettres inédites*, σ. 163, γράμμα τοῦ Κοραῆ στὸν Chardon de la Rochette τῶν ἀρχῶν τοῦ 1794.

9. Οἱ πληροφοριοδότες τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ (Chardon, Lévésque), ἀνταποκρινόμενοι στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὶς περιέργειές του, τὸν ἐνημερώνουν συχνὰ γιὰ τὶς προόδους τῶν φιλολογικῶν ἐργασιῶν τοῦ Κοραῆ (Joret, σσ. 359, 363, 365, 367. Ὁμοίως Ν. Πίγκολος, *Supplément à l'Anthologie Grecque*, Παρίσι 1853, σ. 112, ἀπὸ ὅπου οἱ ἐκδότες τῶν *Lettres inédites*, σ. 131, σημ., καὶ ὁ Joret, σ. 363). Κάποτε (Μάρτιος 1795) ζητᾷ γιὰ χάρη τοῦ Κοραῆ μιὰ ἔδρα στὴν École Normale (Joret, σ. 367) καὶ ἄλλοτε πάλι ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἐπισφαλῆ υἰεία τοῦ φίλου του (Ν. Πίγκολος, ἔ.ἀ. σ. 112).

10. Joret, σ. 362 καὶ *Lettres inédites*, σ. 238.

11. Τὶς αἰτίες αὐτὲς ἐπεσήμαναν βασικά καὶ ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Joret, σ. 360 κ.έ., ποὺ μένει μᾶλλον

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Κοραῆ δικαιώνεται ἀπόλυτα σὰν ψυχολογικὸ γεγονός, ποὺ μένει ἔμωσ σχεδὸν ἀκάλυπτο—τουλάχιστο σ' ἓνα μεγάλο του μέρος—ἀπὸ ἀποψη ἱστορικῆς τεκμηριώσεως. Ἀπὸ τὶς ἐπίμεμπτες π.χ. συμβουλὲς τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ πρὸ τὸν Κοραῆ, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸ κέντρο τῆς δυσφορίας τοῦ τελευταίου, δὲν ξέρουμε παρὰ μόνο τὴν ἔντονη ἀντίδραση, τὴν ὁποία προκαλοῦσαν στὸ θυμικὸ τοῦ χιῶτη σοφοῦ¹². Δυστυχῶς στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς ἐφώτιζαν στὸ σημεῖο αὐτό, δὲν ἐσώθησαν οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Villoison, τὴν ἄλλωστε κλειστὴ καὶ γιὰ πολλὰς ἀκόμη λεπτομέρειες τῆς ἀντιθέσεως τῶν δύο λογίων. Ὡστόσο τὰ πράγματα δὲν μοιάζουν ἀντελῶς ἀδιαπέραστα. Μερικὲς ἐνδείξεις, ἄλλες ξεκάθαρες καὶ ἄλλες ὑπαινικτικές, ποὺ περνοῦν στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τὸν Chardon de la Rochette, καθὼς ἐπιτρέπουν συσχετισμοὺς καὶ διασταυρώσεις μετὰ μαρτυρημένα γεγονότα, μᾶς βοηθοῦν, ὅπως νομίζω, νὰ ἀνιχνεύσουμε, χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ πλανηθοῦμε, τὶς συγκεκριμένους ἀφορμὰς ποὺ ὠδήγησαν στὴν ρήξη.

Δὲν ἀμφισβητοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Villoison ὁ Κοραῆς, ἀποδοκίμαζε ἔμωσ τὸν ἐλάχιστον ἀδρὸ τρόπο «de s'interessar au sort de ses amis»¹³. Ἄν ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν φιλολογικὴ

σὲ ἐξωτερικὲς διαπιστώσεις, ὁ Δ. Θερεϊανός, Ἑλεμάντιος Κοραῆς, Α', σσ. 202 κ.ε., 207 κ.ε. καὶ passim, διαισθάνεται σωστά, ἀλλὰ πλανιέται ὅταν συμπεραίνει ὅτι «τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο παρῆλθε χωρὶς ἐπακολουθημάτων» (σ. 203). Ἀπόλυτα σύμφωνο δὲν μετὰ βρίσκουν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σ. Κουγέα, *Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα...*, σ. 201. Ὁ Villoison ἀρχίζει νὰ γίνεται «φορτικὸς» στὸν Κοραῆ ὄχι «μετὰ τὰς συχνὰς ἀπορίας καὶ ἐρωτήσεις του περὶ λέξεων καὶ πραγμάτων τοῦ νεοελληνικοῦ βίου», ἀλλὰ γιὰ ἄλλους, καθὼς νομίζω, σοβαρῶτερος λόγους. Πρῶτα θεωρῶ καὶ ὅσα ἀναφέρονται ἐκεῖ γιὰ τὶς καθηγητικὲς ἔδρες τοῦ Villoison σὰν αἷτια τῆς ψυχρότητος τοῦ Κοραῆ, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὶς ἀπέκτησε ὁ γάλλος σοφὸς πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἐκδήλωση τῆς δυσμένειας τοῦ φίλου του. Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν νύξη τῶν σχέσεων Villoison - Κοδρικᾶ. Σχετικὰ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῶν δύο λογίων βρίσκει κανεὶς καὶ στὶς ἐργασίαι τῶν Ε. Μαλάκη, *French travellers in Greece, 1770-1820*, Φιλαδέλφεια 1925, σ. 39-40 (βάση του ὁ Joret), Ἱ. Καλιτσουνάκι, Ἑλεμ. Κοραῆ καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase, ΠΑΑ, 8 (1933), σ. (59) - (62) — πολὺ χρήσιμες οἱ πληροφορίες του γιὰ τὸν «μισελληνισμὸν» τοῦ Villoison — καὶ Π. Ἐνεπεκίδη, *Documents et nouvelles lettres...*, σ. 88.

12. Ὁ Κοραῆς τὶς χαρακτηρίζει «conseils... qu'on donne à un gueux» καὶ «ἀρπύουσι» (*Lettres inédites*, σ. 113), «sanglans outrages» (σ. 123), «conseils avilissans» (σ. 129), «δήγματα» (σ. 130). Κάποιο ἐπεισόδιον ποὺ ἀφηγεῖται σὰν ἀπόδειξη τῶν «δηγμάτων» τοῦ Villoison (σ. 130), βαραίνει περισσότερο σὰν ψυχολογικὸ τεκμήριον παρὰ σὰν ἱστορικὴ μαρτυρία.

13. *Lettres inédites*, σ. 130.

«τύχη» τοῦ Κοραῆ—καί φυσικά δὲν ἔχουμε λόγους νὰ ἀμφιβάλλουμε— τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ ἀδιάκριτα ἐκδηλωνόμενον ἐνδιαφέρον ἐνωχλοῦσε ἕνα πολὺ εὐαίσθητο σημεῖο τοῦ ἑλληνα λόγιου: τὸ φιλολογικὸ ἦθος του. Κάποιοι ὑπαινιγμοὶ τοῦ Κοραῆ, ἄμεσα συσχετιζόμενοι, μᾶς πηγαίνουν πρὸς ἀσφαλέστερες διακριθώσεις. «Quant à mes véritables intérêts», ἔγραφε στὸν Chardon de la Rochette, «je crois les connoître un peu mieux que lui. Les véritables intérêts d'un homme qui sait s'estimer, sont de tâcher de se soustraire à toute espèce de joug»¹⁴. Καί σὲ ἄλλη περίσταση: «Vous m'exhortez, comme ὁ γυναικοῖεραξ, à songer à mes intérêts avec la différence cependant que vos conseils sont ceux d'un véritable ami, et que les siens sont de sanglans outrages»¹⁵.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Κοραῆς ἐπεζήτησε νὰ θέσῃ τέλος σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ δυσάρεστη γι' αὐτὸν δραστηριότητα τοῦ Villoison: στὴν ἐπίμονη τακτικὴ του νὰ τὸν κεντρίζῃ μὲ ὑποδείξεις γιὰ τὸ χρέος του καί τὰ «ἀληθινὰ συμφέροντά» του¹⁶. Τί ἀντιπροσώπευαν γιὰ τὸν Villoison τὰ «ἀληθινὰ συμφέροντα» τοῦ φίλου του καί ὡς ποῖο σημεῖο τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς εὐπρέπειας καί τῆς διακριτικότητας, εἶναι προβλήματα ποῦ θὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ ὁση ἀσφάλεια δικαιολογοῦν τὸ εἶδος καί ἡ δακρύτητα τῶν ἐνδείξεων, τίς ὁποῖες πρέχουν τὰ κείμενα.

Πύρω στὰ τέλη τοῦ 1792 ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς φαινόταν νὰ ἐκδηλώνῃ ἀνήσυχη περιέργεια γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἱπποκρατικῆς ἐργασίας τοῦ Κοραῆ. Ἀφότου εἶχε ἐκφράσει στὸν Chardon de la Rochette τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ ἑλληνας φίλος τους «dans six mois il sera dans le cas de nous donner ses remarques sur la moitié d' Hippocrate»¹⁷, εἶχαν περάσει δυὸ ὀλόκληρα χρόνια καί ἀπὸ τίς ἱπποκρατικὰς διορθώ-

14. Αὐτ., σ. 113.

15. Αὐτ., σ. 123.

16 Πρβλ. ὅσα γράφει, φανερὰ ἐνωχλημένος, εἴκοσι χρόνια ἀργότερα στὸν Ἀναστάσιο Ζωσιμᾶ ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἐκδοση τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης»: «Εἶμαι καὶ γέρον καὶ φιλάσθενος· καὶ ἂν κατάπαυσιν τοῦ ἔργου μου δὲν θέλω κάμει ἕως οὗ ἀνάπνέω τὸν ἀέρα, χρειάζομαι ὁμως ἀνάπαυσιν, ἤγουν νὰ κάμω τὸ ἔργον μου μὲ ἡσυχίαν, χωρὶς ἐξωτερικὴν βίαν ἢ παρακίνησιν. Ἦθελα εἶσθαι ὁ δυστυχεστάτος ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἐάν εἰς τοσαύτην ἡλικίαν δὲν ἔκαμνα ἀφ' ἑαυτοῦ μου ὅ,τι συγχωρεῖ ἡ δύναμίς μου, ἀλλ' ἐπρόσμενα νὰ μὲ κεντῶσιν ἄλλοι εἰς τὸ χρέος μου». (Δαμαλᾶς Γ', 612, ἐπιστ. 23 Αὐγούστου 1813).

17. *Lettres inédites*, σ. 7, ἐπιστ. Φεβρουαρίου 1790. Γενικὰ ὁ Villoison παρουσίαζε -στοὺς εὐρωπαίους φιλόλογους ἐπικείμενη τὴν ἐκδοση τοῦ Ἱπποκράτη.

σεις του Κοραή μονάχα μερικά δείγματα—και αυτά χάρη στον Vil-
loison—αξιώθηκαν να δουν το φως της δημοσιότητας. Τις ανησυχίες
του θα τις μεταβιβάσει στον ίδιο τον Κοραή, ίσως με κάποια ελεγκτι-
κή διάθεση, πάντως υπενθυμίζοντάς του σοβαρά πόσο οι αναστολές
στην επίσπευση της έρευνας έβλαπταν τα συμφέροντά του. Ο Κοραής
θα δικαιολογηθεί. Συγκρατημένος στην απάντησή του αλλά και με φα-
νερά τα ίχνη του ανθρώπου που καταπιέζεται, θα θελήσει να καθησυ-
χάσει τον Villoison. Η έρευνα στον Ίπποκράτη έχώλιαινε εξ αιτίας
της κακής του υγείας και της επείγουσας ανάγκης να διασθή την αντι-
βολή των Έβδομήκοντα, προκειμένου να ανακουφίσει τα άθλια οικονο-
μικά του. «*Mais soyez persuadé*», επρόσθετε εμφαντικά ο Κο-
ραής, «*que je ne le perds jamais de vue, non parce qu' il doit
faire ma fortune, ainsi que vous paraissez le croire, mais parce que c'est la seule chose dont je m'occupe avec
plaisir*»¹⁸

Τò περιστατικό αυτό, που δέν πρέπει να ήταν μεμονωμένο, καθώς
πιστεύω¹⁹, και που άσφαλώς θα διέφερε κάθε φορά σε κλίμακα εντάσεως,

18. Αύτ., σ. 99. 'Η άρραίωση δική μου.

19. Κιόλας στα 1790 ο Villoison «παρακαλεί» τον Κοραή και τον «έξορ-
κίζει» να τελειώσει το Ιπποκρατικό έργο «...όσον είναι δυνατόν γρηγορώτερα»
(Δαμ. Α', 161). Με τις έγκωμιαστικές διακηρύξεις του στους ξένους έλλητιστές,
οι όποιοι «προσμένουσι καθ' ήμέραν και ώραν να ίδωσιν, αν δύνανται και οι
δυστυχεΐς Γραικοί να γεννήσωσι τίποτε», δεσμεύει τον Κοραή και του κάνει
«άσυγκρίτως βαρυτέραν» την δυσκολία της έρευνας (Δαμ. Α', 174, Ίανουάριος
1791). Αύτην περίπου την εποχή σημειώνουμε και την πρώτη αντίδραση του Κο-
ραή: «...δέν είναι φρονίμου άνδρός. έργον να προλέγη πράγματα άτελείωτα»
(Δαμ. Α', 159). Στις άρχές του 1793, εξηγώντας πάλι στον Villoison τους λό-
γους που τον απομάκρυναν από το Ιπποκρατικό έργο «*depuis bien du temps*»,
θα τονίσει: «*Quand on travaille à un ouvrage de cette nature, il faut avoir
toutes les forces de son esprit et de son corps; et moi je n'en ai pas même
la dixième partie*». Θα τον διαβεβαιώσει όμως ότι προωθεί πάντα τις σημειώ-
σεις του «*quoique avec une lenteur extrême*» (*Lettres inédites*, σ. 105). 'Η πε-
ριέργεια και ο ζήλος του Villoison για τον Ίπποκράτη θα συνεχισθούν και μετά
την εκδήλωση της δυσαρέσκειας του Κοραή. Οι πληροφορίες, όσες του παρέχουν
οι γάλλοι έλλητιστές, είναι πολύ χαρακτηριστικές: «*Il s'occupe peu dans ce
moment de son Hippocrate... Notre ami s'occupe donc à traduire des livres
de médecine allemande...*» (Joret, σ. 359, έπιστ. Chardon de la Rochette 15
Μαρτίου 1794). 'Ακόμη: «*Je crois que Coray s'occupe moins d'Hippocrate que
de traductions de l'allemand*» (Αύτ., σ. 367, έπιστ. P. Lévesque 17 Μαρτίου
1795). Όστόσο ο Κοραής θα προχωρήσει κάποτε ικανοποιητικά στην σύνταξη
του *Περί άέρων, ύδάτων και τόπων*, θα έπιστήση όμως την προσοχή του

μάς αποκαλύπτει, νομίζω, καθαρά τί κρυβόταν πίσω από την υπόμνηση των «*véritables intérêts*» και βέβαια για ποιόν λόγο αναστάτωναν τον Κοραή οι συμβουλές και οι υποδείξεις του Villoison. Στόχο τους αποτελούσε ο Ίπποκράτης, φαίνεται όμως ότι συνωδεύονταν από υπερβολικά ενοχλητικό ζήλο και κηδεμονική αυστηρότητα, τής οποίας εν τούτοις τα κίνητρα θα ήταν όπωσδήποτε άδικο να αποδώσουμε σε κακή θέληση του Villoison. Γι' αυτόν, η κριτική έκδοση του Ιπποκρατικού έργου θα εξασφάλιζε στον Κοραή μιάν εξέχουσα θέση στα κλασσικά γράμματα και θα τον καθιέρωνε επίσημα και οριστικά. "Επρεπε, λοιπόν, να διασθῆ, αν ἤθελε να προλάβῃ και τον χρόνο που ἔφευγε. "Ο ἴδιος ο Villoison, από την δική του πλευρά, εἶχε φροντίσει να προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος με τὸ κύρος και τὴν αἴγλη πὸν διέθετε στους φιλολογικούς κύκλους.

Γιὰ τὸν Κοραή ἡ ἔκδοση δλόκληρου τοῦ Ίπποκράτη δὲν ἦταν κάτι πὸν ἐμάχραινε ἀπὸ τις φιλοδοξίες του. "Αλλωστε με αὐτὴν τὴν προοπτικὴ εἶχε ξεκινήσει τὴν ἔρευνα και με αὐτὴ τὴν συνέχιζε, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τις ἐπιδοκίμασιες και τις ἐνθαρρύνσεις τῶν φίλων του. Στὰ 1791, ἀρκετὰ δηλαδὴ νωρίς, ἦρθε, καθὼς εἶδαμε, σὲ σχετικὲς συνεννοήσεις με τοὺς ἐκδοτικούς κύκλους τῆς "Οξφόρδης. "Ομως θὰ παραιτηθῆ ἔγκαιρα ἀπὸ τὸ σχέδιο ἐκεῖνο, γιατί θὰ τὸν τρομάξουν οἱ συνέπειές του : ὑποχρεώσεις πὸν θὰ τὸν ἐκδιάζουν, ὑγεία πὸν θὰ κλονίζεται, βιοτικὲς ἀνάγκες πὸν θὰ μένουν ἀνικανοποίητες. Τὴν ἔρευνα πάντως δὲν θὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ, ἀλλὰ και ἡ ἔκδοση δλόκληρου τοῦ Ίπποκράτη θὰ μείνῃ ὡς τὸ τέλος ἓνα μακρυνὸ ὄνειρο. "Οταν στὰ 1800 ἐδημοσιεύθηκε τὸ *Traité des airs, des eaux et des lieux*, οἱ ἔλλη-νιστὲς τοῦ Παρισιοῦ δὲν ἔκρυβαν ἓνα παράπονο και μιὰ πικρία : «*Quel malheur qu' un homme pareil ne soit pas pour sa fortune en état de se livrer entièrement à son travail sur Hippocrate!*». "Ο σοφὸς πὸν ἐκφραζόταν ἔτσι ἤξερε καλά κάτω ἀπὸ ποιὸς δρους ἔζησε και ἐργάσθηκε ὁ Κοραῆς στὴν διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνα²⁰.

Chardon «de n'en point parler à l'Epervier» (*Lettres inédites*, σ. 289, ἐπιστ. 5 Αὐγούστου 1796). Μάταιη παράκληση. "Ο Villoison εἶχε κιόλας ἀπὸ καιρὸ ἐνημερωθῆ σχετικά με τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας τοῦ Κοραῆ (Joret, σ. 363).

20. "Ο Στέφανος Clavier πρὸς τὸν J. Schweighäuser, ἐπιστ. 9 Σεπτεμβρίου 1800 (Π. "Ενεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres.*, σ. 97). Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ σπίτι τοῦ Clavier ἔμεινε ὁ Κοραῆς τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Παρισιοῦ και ὅτι ἀργότερα (1793 και 1795) πέρασε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα στὴν ἐξοχικὴ ἔπαυλη τοῦ φίλου του στὸ Nozaie. Τὸ 1810, κατὰ τὴν συζήτηση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ

Ἡ ἀβέβαιη καὶ ἀσφυκτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας ἐστάθηκε ἀληθινὸ δοκιμαστήριον γιὰ τὴν σωματικὴ καὶ τὴν ψυχικὴ ἀντοχὴ τοῦ Κοραῆ²¹. Σχεδὸν ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκε ἀκμαῖος, ἤρεμος, ἀσφαλῆς. Ἀρρώστειες καὶ κάματοι τὸν ἐξαντλοῦσαν καθημερινά. Συχνὰ δοκιμαζόταν ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη τοῦ θανάτου καὶ τὶς ἀνίες τῆς ζωῆς. Κάθε του ἐπαφὴ μὲ τὸν γύρω κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἐπαναστατῶν, ἀποτελοῦσε γι' αὐτὸν ἓνα μαρτύριο. «*Sans fortune, sans santé, sans patrie*», ἐπάσχιζε νὰ διαφυλάξῃ ἀπρόσβλητο τὸ μοναδικὸ ἀγαθὸ ποῦ τοῦ εἶχε ἀπομείνει: τὴν ἠθικὴν του ἐλευθερίαν. Αὐτὸς ὁ «ἐρωτομανῆς τῆς ἐλευθερίας» ἀντιμαχόταν ὀτιδήποτε ἀπειλοῦσε νὰ ὑποτάξῃ ἢ νὰ καταπιέσῃ τὸ ἐλεύθερον ἦθος του. Ἀκόμῃ καὶ τὶς πολὺ ἀνθρώπινες φροντίδες τῶν φίλων του τὶς δεχόταν σὰν ἀναπόφευκτη καὶ τυραννικὴ ὑποταγὴ στὴν ἀνάγκη. Δὲν ἤθελε νὰ αἰσθάνεται ἐξαρτημένος ἀπὸ πούθενά καὶ γιὰ τίποτε. Τὶς ἀνέχειές του θὰ εἶς μετριάσῃ μὲ δαπάνες προσωπικοῦ κόπου. Θὰ ἐπιδοθῇ στὶς ἄχαρες ἀντιβολές τῶν κωδίκων, θὰ μεταφράσῃ μιὰ σειρά ἀπὸ λατρικὰ βιβλία. Ὅμως ποτὲ δὲν τὸν ἐγκατέλειψε ἡ μέριμνα καὶ ἡ ἀνησυχία γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐπιούσιου. Κάποτε ἀποχωρίσθηκε ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία του. Ἦταν ἔτοιμος νὰ ὑποβληθῇ στὶς πιὸ ὀδυνηρὰς στερήσεις, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ, καθὼς εἰλικρινὰ ὠμολογοῦσε, «*un pedaco de pan qui mette ma liberté personnelle hors de toute atteinte, et un lit que je puisse appeler le mien...*»²².

Ἡ dix décennal στὸ ἱπποκρατικὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ, ὁ Clavier θὰ ἀποκαλύψῃ ὅτι ὁ Ἕλληνας σοφὸς «διεννοεῖτο νὰ παρασκευάσῃ πλήρη ἔκδοσιν» τοῦ Ἱπποκράτη καὶ ὅτι ἀναγκάσθηκε «ἐξ ἄλλων ἀσχολιῶν νὰ ἀποστῇ τῆς μελετηθείσης ἐπιχειρήσεως» (Θερσιανός, Α', σ. 301). Βεβαιότητα γιὰ μιὰ «édition parfaite des oeuvres d'Hippocrate» ἀπὸ τὸν Κοραῆ εἶχε ἐκφράσει καὶ ὁ στενός του φίλος Φρ. Thurot στὴν κριτικὴν ποῦ ἐδημοσίευσεν στὸ «*Moriteur Universel*» τῆς 15 Μαΐου 1801 (βλ. πρόχειρα *Lettres inédites*, σ. 372). Ὁ Κοραῆς ἐν τούτοις, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Νόμον ποῦ συμπεριέλαβε στὴν β' ἔκδοσιν τοῦ *Traité des airs etc.* (1816), δὲν ἐξέδωσε κανένα ἄλλο βιβλίον τοῦ Ἱπποκράτη. Οἱ ἀτελεῖς σημειώσεις του στὰ ἱπποκρατικὰ ἔργα *Περὶ διαίτης δξέων* καὶ *Περὶ ἀρχαίας ἱατρικῆς* ἐδημοσιεύθησαν στὸν Ε' τόμον τῶν *Μετὰ θάνατον εὐρεθέντων* (1887 καὶ 1889), ἐνῶ δείγματα ἀπὸ ἄλλες μεταφράσεις (*Ἀφορισμοί, Περὶ τέχνης*) καὶ κριτικὰ σχόλια τοῦ Κοραῆ στὸν Ἱπποκράτη ἐδημοσίευσεν ὁ Ἄρ. Κούζης στὰ ΠΑΑ, 8 (1933), σ. 371 - 376 καὶ 22 (1947), σ. 93 - 98.

21. Ὅσα ἀκολουθοῦν, δὲν φιλοδοξοῦν νὰ δώσουν ὠλοκληρωμένο τὸ ψυχολογικὸν πορτραῖτον τοῦ Κοραῆ στὰ χρόνια αὐτά. Τὰ κοραϊκὰ γράμματα τῆς περιόδου 1790-1800 ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν καὶ ἀσφαλέστερην πηγὴν γιὰ τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς εἰκόνας τοῦ-χιώτη σοφοῦ καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀνατρέχῃ πάντα κανεὶς

22. *Lettres inédites*, σ. 146. Ἡ φράσις «*un pedaco de pan*» ἀπὸ τὸν

Κάτω από την ψυχική υπερένταση και τον αγώνα για την επίβιωσή του ο Κοραΐς βρέθηκε σε αδυναμία να συνεχίσει ομαλά το κύριο έργο του, τον 'Ιπποκράτη'²³. Στα δυο - τρία πρώτα χρόνια του Παρισίου με μιὰ συγκέντρωση τῶν δυνάμεών του, πού τοῦ ἐστοίχισε πολλές ἀγρυπνίες καί φθορά τῆς υγείας του, εἶχε προωθήσει τὴν ἱπποκρατικὴ ἔρευνα σὲ σημεῖο πού μοιάζει νὰ ξεγέλασε τὸν πάντα ἀνυπόμονο καί αἰσιόδοξο γιὰ τὴν ἐκδασὴ τῆς Villoison. Ὅμως τὰ πράγματα εἶχαν ἀλλάξει στὸ μεταξύ σημαντικά. Δὲν ἦταν μονάχα τὸ συλλεγμένο ὕλικό, πού ἔπρεπε νὰ περάσει τώρα στὸ μακροχρόνιο καί ἐξαντλητικὸ στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας²⁴, εὔτε ἡ αὐξημένη συνείδηση εὐθύνης καί οἱ μεγαλωμένες ἀξιώσεις, πού ἐπιδρούσαν ἀνασταλτικὰ στὴν πρόοδο τοῦ ἱπποκρατικοῦ ἔργου²⁵. Ὑπῆρχε ἀκόμη ἕνας προγραμματισμὸς ἔρευνας, πού ἀγκάλιαζε δλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία καί πού ἦταν θεμέλιο καί προϋπόθεση μιᾶς στέρεης ἀρχαιομάθειας, ἰδιαίτερα χρήσιμης καί ἐπείγουσας γιὰ τὸν νεοφερμένο στὸν χῶρο τῆς φιλολογίας Κοραΐ. Πέρα ὅπως καί πάνω ἀπὸ αὐτά, ἡ ἀπασχόληση τοῦ ἑλληνα λόγιου μὲ τὸν 'Ιπποκράτη ἄρχισε νὰ γίνεται προβληματικὴ ἀπὸ τὴν στιγμή, ὅπου οἱ ὄροι τῆς ζωῆς του ἔπαυσαν νὰ εἶναι στοιχειωδῶς ἀνεκτοί. Ὁ Κοραΐς ἀναζητοῦσε «la tranquillité de corps et d'esprit et un *peu* de pan assuré... Sans cela point de *Miscellanea*, point d'*Hippocrate*, quoiqu' en disent et pensent ceux qui se croient bâtis d'un limon plus pur que nous autres, et qui feignent de croire qu'on peut faire un ouvrage de littérature comme on décrotte une paire de souliers»²⁶.

Θερβάντες, στὸν ὅποιον ἔχει ἀναφερθῆ προηγουμένως ὁ Κοραΐς (αὐτ., σ. 133).

23. Σὲ καμμιά στιγμή δὲν τοῦ διέφυγε ὅτι ὁ 'Ιπποκράτης ἦταν ἡ κύρια φροντίδα του. Ὅταν, γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν θέλησή του, θὰ τὸν παραμελῆ, θὰ ξέρη ὅτι αὐτὸ γίνεται «à mon grand désavantage» (Ρώτας, Ἀπάνθισμα Β', σ. 88 καί *Lettres inédites*, σ. 143) καί θὰ δυσθυμῆ τόσο περισσότερο ὅσο «de l'aveu même des critiques éclairés, il existe actuellement fort peu de personnes en Europe capables de s'occuper d'un pareil travail...» (Ρώτας, ἔ. ἀ., σ. 91 - 92 καί *Lettres inédites*, σ. 217. Πρβλ. ἐπίσης Ρώτας, ἔ. ἀ., σ. 96 καί *Lettres inédites*, σ. 283).

24. «...ὅταν αὐτοῦ [δηλ. στὴν Σμύρνη] ἔλθω, ὄλοι αὐτοὶ οἱ κόποι ἐματαιώθησαν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐμβῆ εἰς τάξιν τοσαύτη ὕλη χωρὶς βοήθειαν βιβλίων» (Δαμ Α', 160 - 161, γράμμα Αὐγούστου 1790). Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1793 δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου του (*Lettres inédites*, σ. 182· ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τοῦ 1794, ὅπως τὴν χρονολογοῦν οἱ ἐκδότες τῆς συλλογῆς).

25. Βλ προηγούμενη σημ. 19.

26. *Lettres inédites*, σ. 135. Τὴν ἴδια μομφή, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ εἰκό-

Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, Η ΦΙΛΙΑ ΚΟΡΑΗ-VILLOISON

Ἀδαμάντιος Κοραΐς

Πίσω από τον τελευταίο υπαινιγμό αδιάστακτα αναγνωρίζουμε τον γάλλο έλληνοιστή, διαισθανόμαστε την ψυχολογική πίεση που έξασκοῦσε επάνω στον Κοραή, συλλαμβάνουμε την απήχηση των αντιδράσεων του τελευταίου. Ἡ έμπιστοσύνη του Villoison στις ικανότητες του Κοραή και τὸ ζῶηρό ενδιαφέρον για τὸ μέλλον του φίλου του αξίωσαν πολλά — ὄχι χωρίς θάσιμο λόγο —, τὸν κρατοῦσαν ὁμως ξένο και ἀμέτοχο πρὸς ὅ,τι διαδραματιζόταν στὸν ψυχικὸ χῶρο του Κοραή. Ἐτσι δὲν μπόρεσε νὰ δικαιολογήσει ποτὲ τὴν ἀδυναμία του ἔλληνα σοφοῦ νὰ προωθήσει τίς ἔρευνές του στὸν Ἰπποκράτη. Αὐτὴ ἡ ἀπουσία συναισθηματικῆς ἐπαφῆς θὰ προδῶνε τελικὰ τὴν φιλία τους. Χαρακτήρας στραμμένος πρὸς τὰ ἔξω, μὲ ὑπερόψια σοφίας, πλοῦτο και κοινωνικὴ ὑπεροχή, πού δὲν κατέβαλλε προσπάθεια νὰ ἀποκρύψει, ὁ Villoison θὰ γίνῃ ἀκόμη περισσότερο ἀντιπαθὴς στὸν Κοραή, ἀνθρωπο μὲ διωγκωμένη ἐσωστρέφεια, στερημένο και καταπιεσμένο²⁷. Στὸν «προστατευτικὸ» ζῆλο και τὴν κηδεμονικὴ παρουσία του γάλλου ἔλληνοιστῆ ὁ Κοραῆς θὰ ἀντιδράσει ἔτσι ὅπως του ὑπαγόρευαν οἱ ὑπερήφανες ἀρχές του και τὸ φιλελεύθερο ἦθος του : μὲ ἀνοικτὴ ρήξη²⁸.

να, θὰ προσάψει ὁ Κοραῆς και στοὺς Ζωσιμάδες : «Πρόσθετε ἄλλην λύπην, ὅτι στοχάζονται τὸ ἔργον μου ὡς ἔργον ἀρτοποιοῦ, και προσμένουν μὲ ἀνυπομονησίαν τὴν ἀλλεπάλληλον και γρήγορον ἐκδοσιν τῶν τόμων, ὡς ψωμία ἀπὸ τὸν φούρνον... Τὰ τοιαῦτα διὰ νὰ γίνωνται μὲ τιμὴν και ὠφέλειαν τοῦ γένους, πρέπει νὰ γίνωνται μὲ σκέψιν και ὄχι κατὰ τὰς ἐνετικὰς ἐκδόσεις» (ἐνοοῦσε τίς ἐκδόσεις τοῦ Σπ. Βλαντῆ). Δαμ. Α', 692 - 693, ἐπιστ. πρὸς Ἄλ. Βασιλείου, 30 Νοεμβρίου 1806. Οἱ ἀπόψεις του Κοραῆ γύρω ἀπὸ τὴν προετοιμασία τῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεων θὰ μὲ ἀπασχολήσουν, ἐλπίζω, σὲ ἄλλη ἐργασία.

27. Ἡ εὐδαιμονία του Villoison, μαρτυρημένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του (βλ. Joret, σσ. 220, 221, 251, 424 κ.ά.) δὲν ἄφησε ἀσυγκίνητο και τὸν Κοραή. «Ὁ Βιλλοισόνιος», ἔγραφε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1792, «εἶναι ἄνθρωπος εὐδαίμων και ποτὲ του δὲν ἔμαθε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ δυστυχία» (Δαμ. Α', 268. Πρβλ. τὸ «heureux mortel qui ne connaît point la gêne!» τῆς δούκισσας Ἀμαλίας τῆς Βαϊμάρης, Joret, σ. 251). Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἐπόμενου χρόνου, στὸ κορῦμμα τῆς δυσφορίας του, θὰ πῆ ὁ Κοραῆς τὸν βαρὺ λόγο : «... le bonheur l'a endurci au point de lui ôter toute espèce de sensibilité pour le malheur de ses semblables» (*Lettres inédites*, σ. 130). Σ' ἕνα εὐαίσθητο και ὑπερήφανο ἄνθρωπο, πού ὠμολογοῦσε ἀργότερα ὅτι «ἐκ φύσεως ἀπεστράφη τὴν μετὰ τῶν ὄντων ἢ νομιζομένων ἀνωτέρων μου συναναστροφὴν» (Δαμ. Α', 762. Πρβλ. *Lettres inédites*, σ. 261), ἡ κοινωνικὴ ὑπεροχὴ και ἡ εὐδαιμονία του εὐπατρίδη Villoison—νεώτεροῦ του ἄλλωστε και στὴν ἡλικία—του δημιουργοῦσαν ἀπωθητικὰ διαθέσεις για τὸν φορέα τους.

28. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κάποιες ἄλλες διενέξεις του Κοραῆ ξεκίνησαν κάτω ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ δεχθῆ τὴν «προστασία» ἀνθρώπων πού ἀντιπαθοῦσε. Ἐτσι μὲ γλώσσα γεμάτη σκληρότητα και εἰρωνεία ἀρνήθηκε στὸν γάλλο

Δὲν θεωρῶ σκόπιμο νὰ ἐπιμείνω στὸν δεῦτερο, ἐξ ἴσου ἰσχυρὸ λόγῳ τῆς δυσμένειας τοῦ Κοραΐ. Γιὰ τὴν ἀκατάσχετη φλυαρία τοῦ Villoison σὲ δάρος τῶν νεώτερων Ἑλλήνων οἱ μαρτυρίες εἶναι σαφεῖς καὶ διασταυρῶνονται μὲ στοιχεῖα, ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τρίτες πηγές²⁹. Φαίνεται πὼς ὁ Villoison δὲν εἶχε συγχωρήσει εὐκολα στοὺς Ἑλληνες τὴν ἀποτυχία τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα. Φυσικά, ὅσο καὶ ἀν᾿ἀπέφυγε νὰ δημοσιεύσῃ τὶς «μισελληνικὲς» του ἀκριτολογίες—δείγμα ἀντάξιον τοῦ ἐλαφροῦ χαρακτῆρα του—, ὁ Κοραΐς μὲ τὴν σειρά του δὲν τοῦ συγχώρησε ποτέ, ἢ τουλάχιστὸ δὲν τοῦ συγχώρησε νωρίς, τὸν δημόσιο ἐξευτελισμὸ τοῦ ἔθνους του. Ἡ ἀντιπάθεια θὰ εἶναι ἀκόμη ζωντανὴ στὴν συνείδησή του, πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον ἐκείνου ποὺ τὴν εἶχε προκαλέσει.

Γ'

Ἡ ἐπιστροφή στὸ Παρίσι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1799 βρῆκε τὸν Villoison οἰκονομικὰ κατεστραμμένο. Λίγο ἀργότερα ἐγκαινίαζε τὰ ἰδιωτικὰ μαθήματά του στὴν École des Langues Orientales Vivantes (Ὀκτώβριος 1799). Εἶχε ἀποφασίσει νὰ διδάξῃ παράλληλα ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ὅμως μὲ τὸν καιρὸ μοιάζει νὰ

ἔλλημιστὴ J. B. Gail, γνωστὸ γιὰ τὴν φιλολογικὴ του ἀνυποληψία καὶ ἀργότερα βίαιον καὶ παράφορον ἀντίπαλόν του στὴν διεκδίκηση τοῦ prix décennal, τὸ δικαίωμα νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ του τύχη (*Lettres inédites*, σ. 347). Τὴν δυσμένειάν του πάλι γιὰ τὸν Π. Κοδρικᾶ (βλ. παρακάτω σημ. 34 καὶ 35) τὴν προκαλέσαν οἱ «προστατευτικὲς» διαθέσεις τοῦ φαναριώτη διπλωμάτη: «...μήποτε τολμήσας ὁ Κοδρικᾶς νὰ προσφερθῇ πρὸς αὐτὸν ὡς προστάτης, ἀπεβλήθη ἀπὸ τὸν Κοραΐν, ὡς μὴ ἔχοντα χρειαίαν προστασίας;» (*Διαιριβὴ αὐτοσχέδιος νόμου καλόν, νόμου κακόν*, 1819, σ. 116).

29. Γιὰ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραΐ βλ. *Lettres inédites*, σσ. 130, 163, 238. Πολὺ σημαντικὸ εἶναι τὸ γράμμα τοῦ Chardon de la Rochette πρὸς τὸν Villoison (26 Σεπτεμβρίου 1794, Joret, σ. 362), τεκμήριον μὲ διπλῆ ἀξία: βεβαιωνόμαστε ἀπὸ τρίτον χέρι γιὰ τὶς «μισελληνικὲς» ἐπιπολαιότητες τοῦ ἐκδότη τῆς Ἰλιάδας καὶ ἔχουμε μιὰ ξένη μαρτυρία γιὰ τὸ «ardent amour pour sa patrie» τοῦ Κοραΐ. Ὁ Queux de Saint-Hilaire, *Lettres de Coray au protopsalte de Smyrne...* σ. 46, σημ. 1, θέλει πολὺ πρῶτες τὶς αἰχμές τοῦ Villoison γιὰ τοὺς νεοέλληνας, ἀφοῦ στὸ πρόσωπον τοῦ λόγιου, ποὺ προκαλεῖ τὸν Κοραΐ τὸ 1788 μὲ τὶς *Recherches philosophiques* τοῦ Pauw (Δσμ. Α', 125), ἀναγνωρίζει τὸν Villoison. Τέλος στὸν γνωστὸ νεοελλημιστὴ καὶ βυζαντινολόγον C. B. Hase, προστατευόμενον τοῦ Villoison, χρωστᾶμε τὴν διάσωση κάποιων ἀπὸ τοὺς σκληροὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ γάλλου φιλόλογου ἐναντίον τῶν νεώτερων Ἑλλήνων. Βλ. Ἰ. Καλιτσουνάκι, Ἰ. Κοραΐς καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase, ΠΑΑ, 8 (1933), σ. (60). Ὁμοίως Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres...*, σ. 88.

περιώρισε τις φιλοδοξίες του στους κλασσικούς. Στόν μικρό κύκλο τῶν ἀκροατῶν του ξεχώριζαν δυὸ Ἕλληνες νεοφερμένοι τότε στήν γαλλική πρωτεύουσα: ὁ ἡπειρώτης ἔμπορος Ἀλέξανδρος Βασιλείου καὶ ὁ γραμματέας τῆς τουρκικῆς πρεσβείας Παναγιωτάκης Κοδρικᾶς. Ὁ πρῶτος θὰ συνδεθῆ στενά μὲ τὸν Κοραῆ, ὁ δεύτερος θὰ ἐξελιχθῆ σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς βιαιότερους ἀντιπάλους του. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1800 ὁ Villoison διωριζόταν ἐπίσημος καθηγητῆς στήν *École des Langues Orientales*, ἀλλ' οἱ παραδόσεις του αὐτὴ τὴν φορὰ ἦταν ἀφιερῶμένες ἀποκλειστικὰ στήν διδασκαλία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς³⁰.

Μιά μαρτυρία, ποὺ ἀναφέρεται στήν πρώτη περίοδο τῶν μαθημάτων τοῦ Villoison, ξαναφέρει τὴν ἔρευνα στὰ ἴχνη τῶν σχέσεων τῶν δύο σοφῶν. Προέρχεται ἀπὸ πηγὴ ἀξιόπιστη, ἴσως ἁπλῶς ἐντελῶς ἀπροκατάληπτη, τὸν Στέφανο Clavier. Στις 17 Ἰανουαρίου 1800 ἔγραφε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, στὸν ἀλσατὸ φιλόλογο καὶ μελλοντικὸ ἐκδότη τοῦ Ἀθῆναιου, J. Schweighäuser «...Villoison continue toujours son cour de grec, je n'ai pu y assister... Malgré sa resolution de n'accepter aucune place de la République, il vient, d'enlever à notre ami Coray une chaire de grec moderne, que nous avions voulu faire créer à la Bibliothèque pour lui; chaire que Villoison malgré toute sa science n'est pas en état de remplir, cela m'a fait beaucoup de chagrin...»³¹.

30. Οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς στήν Γαλλία, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, δὲν φαίνεται νὰ ἀπασχόλησαν ἀκόμη ἐξαντλητικὰ τὴν ἔρευνα. Τὸ δημοσίευμα τοῦ Ψυχάρη, *Les études de grec moderne en France au 19me siècle* (= *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature helléniques*, 1884 - 1928, Παρίσι, 1930, σ. 628 κέξ.) δὲν εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικό. Σὲ γενικότητες ἐκτείνεται καὶ ὁ A. Mirambel, *Le grec moderne à l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes* (= «Cent-cinquantième de l'École des Langues Orientales», Παρίσι, 1948, σ. 75 - 94). Λίγες ἐπίσης πληροφορίες παρέχουν καὶ οἱ δύο εἰδικὲς ἐργασίες, ποὺ τυχαίνει νὰ γνωρίζω, γιὰ τὴν Σχολὴ τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν: ἡ *Notice historique sur l'École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*. Παρίσι, 1883 καὶ τοῦ H Cordier, *Un coin de Paris. L'École des Langues Orientales Vivantes*. Παρίσι, 1913. Στοιχεῖα τέλος σχετικὰ μὲ τις νεοελληνικὲς σπουδὲς στήν Γαλλία, ἀλλ' ὅπως αὐτὲς ἐξελίχθηκαν μετὰ τὴν α' 50ετία τοῦ 19^{ου} αἰ., βρῖσκει κανεὶς καὶ στὸ χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς «Ν. Ἑστίας» τοῦ 1947, τ. 42, τευχ. 491, τὸ ἀφιερῶμένο στὸν Hubert Pernot (μελέτες τῶν Merlier, Ἀνδριώτη, Βέη). Γιὰ τὴν δραστηριότητα πάντως τοῦ Villoison βλ. στὸν Joret, σ. 385 κέξ.

31. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ θέσῃ ὑπόψη μου ἡ κυρία Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Τὸ γράμμα τοῦ Clavier, καθὼς ἡ ἴδια μὲ ἐπισημοφόρησε, προέρχεται ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ J. Schweighäuser, ποὺ σώζονται στήν *Bibliothèque Nationale*, Nouv. acq. fr. 6886, Doc. 12.

Δὲν ξέρω, ἂν ἔβρισκαν σύμφωνα τὸν Κοραῆ οἱ πολὺ εὐγενικὲς προθέσεις τῶν φίλων του, οὔτε κατὰ πόσο ἦταν ψυχολογικὰ προετοιμασμένος νὰ ἀποδεχθῆ τὴν καθηγητικὴ ἔδρα, αὐτὸς ὁ κυριευμένος δλόκληρος, καθὼς σωστὰ παρατηρήθηκε, ἀπὸ τὸν φόβο τῆς δημοσιότητας³². Πάντως ἕνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ Villoison νὰ διδάξῃ Νέα Ἑλληνικὰ δὲν θὰ τὸν εἶχε ἀφήσει ἐντελῶς ἀδιάφορο.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια οἱ ἐνδείξεις πού ἔχουμε στὰ χέρια μας ἐπιτρέπουν νὰ σημειώσουμε κάποια προσέγγιση ἀνάμεσα στοὺς δύο φιλόλογους. Μὰ εἶναι πολὺ τυπικὴ: ἕλληνες λόγιοι, τοῦ κύκλου τοῦ Κοραῆ, στέλλουν, μέσῳ τοῦ τελευταίου, βιβλία στὸν Villoison, χρήσιμα στὶς παραδόσεις καὶ στὶς ἔρευνές του³³. Ὡστόσο πέρα ἀπὸ τὴν συμβατικὴ αὐτὴ σχέση ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει πάντα τὸ χάσμα πού ἐχώριζε τοὺς δύο σοφοὺς. Στὰ 1803 ἐκυκλοφόρησαν γαλλικὰ οἱ *Observations sur l'opinion de quelques hellénistes touchant le grec moderne* τοῦ ἀντίπαλῦ του Κοδρικᾶ. Ἀπὸ τὴν Βιέννη ὁ φιλοπερίεργος Ἀλέξανδρος Βασιλείου ζητοῦσε νὰ πληροφορηθῆ τὴν ἀπήχηση πού εἶχε τὸ βιβλίο στοὺς φιλολογικoὺς κύκλους τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κοραῆ ἦρθε αἰχμηρῆ. «Μὲ ἐρωτᾶς τί εἶπαν περὶ αὐτοῦ οἱ φιλόλογοι ἢ αἱ ἐφημερίδες; μὴτ' ἤκουσα μὴτ' ἀνέγνω ἀκόμη τίποτε καὶ τίς εἶναι ἐδῶ, φίλε, ἱκανὸς νὰ κρίνῃ περὶ τῶν τοιούτων; ὀλίγον τι ἴσως ὁ διδάσκαλος τῆς κοινῆς· ἀλλ' εἶναι τόσοσὸν περίπλοκος καὶ πολὺμητις, ὥστε δὲν ἤθελε μὲ φανῆ παράδοξον καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ «pour l'exciter à dire encore davantage de ces belles choses»³⁴.

32. Παρ' ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Κ. Ἀμάντου, Ἄδ. Κοραῆς, «Ἐρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», Ἀθήναι 1956, σ. 5, σημ., νομίζω ὅτι δὲν ἔχει ἄδικο στὰ ὅσα ὑποστηρίζει σχετικὰ ὁ Δ. Γκίνης, *Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ*, Ἀθήνα 1948, σ. 5.

33. Βιβλία στέλνει ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς τὸ 1802 (*Lettres inédites*, σ. 389). Στὸν Villoison ξέρουμε ὅτι φιλοδοξοῦσαν νὰ στείλουν τὶς ἐκδόσεις τους καὶ ἄλλοι ἕλληνες λόγιοι τῆς ἐποχῆς. Βλ. «Λόγιο Ἑρμῆ», 1817, σ. 490 - 492: ὁ Ζηνόβιος Πάπ συνοδεύει τὴν ἀποστολὴ τῆς *Μετρικῆς* του (1803) μὲ ἐγκώμια πρὸς τὸν γάλλο ἑλληνιστῆ. Τὶς μεταφράσεις του στέλνει καὶ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὅπως μαρτυρεῖται στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν γάλλο γεωγράφου *Barbié du Bocage*, τὴν ὁποία ἔχει ἔτοιμη πρὸς ἐκδοσὴ ἢ κ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Τὴν περιέργεια τοῦ Villoison γιὰ τὰ νεοελληνικὰ βιβλία τὴν συναντᾶμε στὶς προσκλήσεις τῆς βιβλιοθήκης του (βλ. παρακάτω σημ. 47) καθὼς καὶ στὸ ἄρθρο πού ἀφιέρωσε γιὰ κάποιες νεοελληνικὲς μεταφράσεις στὸ «Magasin Encyclopédique» (1803), βλ. Joret, σ. 439.

34. Δαμ. Α', 420, ἐπιστ. 27 Νοεμβρίου 1803. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὶς *Observations*, αὐτ., 415 κέξ. Στὶς 24 Φεβρουαρίου 1804 (αὐτ., 443) ὁ Κοραῆς

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1803 ξέρουμε ὅτι ἐγινε ἡ συνάντηση ποῦ διέκοψε ὀριστικὰ τὶς σχέσεις Κοραῆ καὶ Κοδρικᾶ³⁵. Γι' αὐτὴν δὲν ἔμοιαζε ἀνεύθυνος «φίλος τῶν εὐκλεεστέρων σοφῶν τῆς Εὐρώπης», συνοδὸς τοῦ Κοδρικᾶ καὶ μάρτυρας στὸ ἐπεισόδιο ποῦ ἐπακολούθησε. Ἦταν ὁ Villoison, ὅπως ἐνομίσθηκε³⁶; Δὲν τὸ ἀποκλείουμε. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κοραῆς τὸν ἀποκαλεῖ «τίμιον ἄνθρωπον», δὲν μᾶς παρασύρει. Εἶναι γνωστὸ βέβαια πόσο λίγο τηροῦσε τὰ προσχήματα στοὺς χαρακτηρισμοὺς του γιὰ τοὺς ἄνθρώπους ποῦ τὸν εἶχαν πειράξει, ἀλλ' ἐδῶ ὁ λόγος του πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ σὰν περιστασιακὸς ἐλιγμὸς τακτικῆς: ὑψώνεται ἠθικὰ ὁ Villoison μπροστὰ στὸν Κοδρικᾶ, γιὰ νὰ ἀπογυμνωθῆ εὐκολώτερα ἡ ἠθικὴ ἐλαφρότητα τοῦ τελευταίου. Ὅπως ἂν ποτε λίγο καιρὸ ἀργότερα ὁ Κοραῆς θὰ ἐκφρασθῆ γιὰ τὸν γάλλο φιλόλογο μὲ τὸν γνώριστό του τρόπο.

Δὲν ἦταν εὐδαίμονες οἱ προοπτικὲς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιὰ τὰ πράγματα τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Λέσβιος εἶχε ἐξορισθῆ ἀπὸ τὶς Κυδωνίες καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ σχολὴ τοῦ Ἀγίου Ὀρעυς, ποῦ τόση ἱκανοποίηση καὶ τόσες φροντίδες προξένησε στὸν Κοραῆ, ἀποτελοῦσε πιά μιὰ χαμένη ὑπόθεση³⁷. Ὁ χιῶ-

παραπέμπει τὸν Βασιλείου στὶς κριτικὲς, ποῦ ἐδημοσιεύθηκαν γιὰ τὸ βιβλίο λίγο ἀργότερα. Συντάκτης τῆς κριτικῆς τοῦ «*Mercure de France*» τῆς 4 Φεβρουαρίου 1804, σ. 307, δημοσιευμένης ἀνώνυμα, δὲν ἦταν ὁ Villoison, ἀλλ' ὁ γνωστὸς ἑλληνιστὴς J. Fr. Boissonade, ὅπως βεβαιωνόμαστε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ τελευταίου (= *Catalogue des livres composant la bibliothèque de feu M. J. Fr. Boissonade... dont la vente aura lieu le jeudi 3 mars 1859 et jours suivants...* Paris 1859), σ. LII: «*Mercure*» 1804, t. XV, p. 307: *Observations sur Codrica*. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Κοδρικᾶς στὶς *Notes* τῶν *Observations*, σ. I-V, ἀναφέρεται διαρκῶς στὸν Villoison, συζητᾷ τὶς γνώμες ποῦ εἶχε ἀναπτύξει ὁ γάλλος φιλόλογος στὶς *Recherches critiques sur le grec moderne* (= *Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et Belles Lettres*, τ. 38, 1772, σ. 60-73· ὁ Δ. Θερεϊανός, Β', σ. 290, τὶς ἐνόμισε σύγχρονες μὲ τὸ δημοσίευμα τοῦ Κοδρικᾶ) καὶ δοκιμάζει ἐξαιρετικὴ ἱκανοποίηση ποῦ βρίσκεται «*d'accord avec lui sur plusieurs points...*» (σ. I, σημ. C).

35. Γιὰ τὶς σχέσεις Κοραῆ - Κοδρικᾶ βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Προτομὴ τοῦ Κοδρικᾶ* (= *Φροντισμαῖα*, Α', Ἀθήνα 1962, σ. 77 κέξ. τὸ ἐπεισόδιο σ. 79-80. οἱ σχέσεις Villoison - Κοδρικᾶ σσ. 68 καὶ 76). Γιὰ τὰ ἴδια θέματα καὶ οἱ Ἰ. Καλιτσουνάκης, ἔ. ἀ., σ. (54) - (56) καὶ Θερεϊανός, Α', σ. 179 καὶ Β', σ. 286-288. Τὴν ἐξέλιξη τῆς διενέξεως στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, παρακολούθησε καὶ ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, «*Η Τράγου Κατάργησις*», «Ἐρνος εἰς Ἀδαμ. Κοραῆν», Ἀθήναι 1956, σ. 157 - 192.

36. Ἰ. Καλιτσουνάκης, ἔ. ἀ., σ. (55).

37. Καὶ γιὰ τὰ δύο γεγονότα ποῦ μνημονεύει ὁ Κοραῆς ἔχουν γραφῆ τε-

της σοφός αγωνιζόταν να περισώσει, ότι ήταν δυνατό να περισω-
θῆ: τουλάχιστο οι δυσάρεστες εἰδήσεις ἔπρεπε να ἀποκρυβούν ἀπὸ
τοὺς ξένους, γιατί ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν οἱ καλοθελητές. πὸ ἐπα-
ραμόνευαν: «Παρεκάλεσα ... τὸν Bocage³⁸», ἔγραφε τὸν Ἰούλιο τοῦ
1804 στὸν Ἄλ. Βασιλείου, «να μὴ δημοσιεύσῃ τὴν εἶδησιν [γιὰ
τὴν ἐξορία τοῦ Βενιαμίν], διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς τὸ στόμα κανενὸς
φιλέλληνος, ὁποῖος εἶναι ὁ * ἐξεύρεις τίνα σὲ λέγω³⁹». Ἡ περιγρα-
φὴ πὸ ἀκολουθεῖ δὲν μᾶς ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόσωπο
πὸ ὑπονοοῦσε ὁ Κοραῆς. Τὸ ὅτι εὐκολὰ μπορούσε νὰ τὸ μαντεύσῃ ὁ
Ἄλ. Βασιλείου, σημαίνει πὼς καὶ ἄλλοτε—ἴσως πρόσφατα—εἶχε
δώσει ἀφορμὲς νὰ σχολιασθῆ ἢ συμπεριφορὰ του. Χωρὶς ἄλλο ὁ Κοραῆς
ὑπαινισσόταν τὸν Villoison. Τὸν χαρακτηρίζει «παφλαστήν» καὶ «σια-
λοχόν», θεωρεῖ ὑποπτη τὴν περιέργειά του γιὰ τὴν Σχολὴ τοῦ Ἄθω,
ἀποφεύγει ἐξ αἰτίας του νὰ ἀναγράψῃ στὰ προλεγόμενα τοῦ Ἡλιόδω-
ρου (1804) καθαρὰ τὴν πληροφορία γιὰ τὸ ναυάγιο τῆς προσπάθειας
ἐκείνης. Στὴν συνέχεια τὸν ζωγραφίζει πιστότερα: «Τὸ καλὸν εἶναι
ὅτι ὁ παφλαστής ὄσῃν ὑπόληψιν καλὴν ἔχει περὶ τῆς πολυμαθείας του,
ἄλλην τόσῃν κακὴν ἔχει καὶ σιμὰ εἰς τοὺς συμπατριώτας του περὶ τῆς
κατὰ πάντα ἐλαφρίας του...». Τὴν τελευταία αὐτὴ πλευρὰ τοὺς ἦθους
τοῦ Villoison δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ἀποσιωπήσῃ δυὸ χρόνια ἀργότερα οὔτε
ὁ ἐπίσημος ἐγκωμιστής του στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν. Κάτι
πὸ φυσικὰ δὲν διέφυγε ἀπὸ τὸν ἐκπληκτο μπροστὰ στὸ ἀπρόβλεπτο
γεγονὸς Κοραῆ⁴⁰.

λευταία ἐξαντλητικὲς μελέτες: Α. Ἀγγέλου, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ
Διαφωτισμοῦ (οἱ διενέξεις τοῦ Λεσβίου στὴν Σχολὴ Κυθωνιῶν)*, «Μικρασιατικὰ
Χρονικά», 7 (1956), σ. 1 - 81 καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου
Ἰωάννου τοῦ Θεοῦ στὰ 1800*, «Ἑλληνικά», 15 (1957), σ. 141 - 171 (εἰδικώτερα γιὰ τὶς
φροντίδες καὶ τὴν ἀπογοήτευση τοῦ Κοραῆ, σ. 163 - 164).

38. Ὁ Barbié du Bocage ἀλληλογραφεῖ συχνὰ μὲ τὸν Κοραῆ. Στις *Let-
tres inédites*, σ. 387 - 408, δημοσιεύεται ἡ ἀνάμεσα στὰ 1800 - 1821 διασω-
σμένη ἀλληλογραφία τους. Τὴν εἶδηση γιὰ τὴν ἐξορία τοῦ Βενιαμίν ἔχει πλη-
ροφορηθῆ ὁ γάλλος γεωγράφος ἀπὸ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη (Δαμ. Α', 498. Πρβλ.
προηγούμενη σημ. 33).

39. Δαμ. Α', 498 - 499. Ὁ ἀνώνυμος αὐτὸς «φιλέλλην» δὲν νομίζω ὅτι
μποροῦσε νὰ ἦταν ὁ Bartholdy (Α. Ἀγγέλου, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ...*, σ. 72).

40. Γράφει στὸν Ἄλ. Βασιλείου στις 4 Μαΐου 1806 (τὸ γράμμα δὲν εἶναι,
γιὰ πολλοὺς λόγους, τοῦ 1805): «Ἄν ἔχετε αὐτοῦ τὸν Μηνητὴν φρόντισον
ν' ἀναγνώσῃς τὸν τῆς 4ης Μαΐου, ὅστις περιέχει μικρὸν ἐγκώμιον τοῦ ἀποθανόν-
τος, καὶ ἀφ' οὗ τ' ἀναγνώσῃς εἰπέ με ἂν ἦναι ἐγκώμιον, ὅτι ἐγώ... δὲν κατα-
λαμβάνω τίποτε εἰς τὰ τοιαῦτα» (Δαμ. Α', 615 - 616). Ὁ Κοραῆς ἀναφερό-

Στις 26 Ἀπριλίου 1805 ὁ γάλλος ἑλληνιστής, σὲ ἡλικία μόλις 55 χρόνων, ὑπέκυπτε σὲ μιὰ ὀξεία ἥπατική πάθηση. Ὁ θάνατος τὸν βρήκε καθηγητὴ στὸ Collège de France, ὅπου πέντε μῆνες πρὶν εἶχε προλάβει νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Τὴν ἀπροσδόκητη εἴδηση ὁ φιλολογικὸς κόσμος δέχθηκε μὲ εἰλικρινῆ θλίψη. Στὸ πρόσωπο τοῦ Villoison τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔχαναν τὸν κορυφαῖο ὑπηρέτη τους. Στὸν Ἀλ. Βασιλείου τὸ νέο κοινολογήθηκε δυὸ ἡμέρες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ γάλλου σοφοῦ. Ὁ Κοραῆς εἶναι σχεδὸν λακωνικὸς. Μιὰ ἀδιόρατη ἔκφραση συμπάθειας συνοδεύει τὴν εἴδηση: «Μόλις ἐνθρονίσθη εἰς τὸ φροντιστήριον... καὶ ἠρρώσθησε νόσον ἥπατικὴν, τὴν ὁποῖαν ἀδήλως ἐμφωλεύουσαν πρὸ πολλοῦ ἠγρίωσεν, ὡς φαίνεται, ἡ φιλοτιμία καὶ ἴσως τὸ θάρος καὶ ἡ φροντίς τῆς νέας ἐπιστασίας καὶ ἀπέθανε προχθές.... Σήμερον θάπτεται ὁ νεκρὸς τοῦ Villoison⁴¹». Ὡστόσο τὸν Κοραῆ κρατοῦσε σὲ συγκίνηση κάποιον ἄλλο γεγονὸς. Εἶχε δρόφωνα προταθῆ νὰ διαδεχθῆ τὸν Villoison στὴν νεοελληνικὴ ἔδρα τοῦ Collège de France⁴².

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, δηκτικὸ σχόλιο τοῦ «Journal de Paris⁴³» ταν στὴν *Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. De Villoison*, τὴν ὁποῖαν ἀνακοίνωσε στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν ὁ ἰσθβιὸς γραμματέας τῆς J. B. Dacier (11 Ἀπριλίου 1806) καὶ ἐδημοσίευσε ἡ «Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel» στις 4 Μαΐου, σ. 634 - 636. Φίλος τῆς ἀλήθειας ὁ Dacier δὲν διστάζει νὰ ἐπισημάνῃ «l'incohérence et la légèreté dans sa conduite et dans ses discours, dont il a quelquefois encourru de reproche» (βλ. πρόχειρα Joret, σ. 475. Πρβλ. αὐτ., σ. 372 καὶ *Lettres inédites*, σ. 66, κρίση τοῦ Chardon de la Rochette).

41. Δαμ. Α', 600 καὶ 602.

42. Αὐτ., 602, 618 καὶ 626. Βλ. καὶ Σ. Κουγέα, *Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison...*, σ. 201 - 202. Ὁ Κοραῆς φυσικὰ δὲν ἀποδέχθηκε, ὅπως πάντα ἄλλωστε, τὴν τιμητικὴ ἐκλογή. Ὁ πόθος νὰ ὑπηρετήσῃ ἀπερίσπαστος τὸ Γένος, ἀλλὰ καὶ μιὰ νέα ἔξαρση τοῦ «φόβου τῆς δημοσιότητας» τὸν βοήθησαν νὰ ἀντισταθῆ καὶ πάλι στὸν πειρασμὸ τῆς καθηγεσίας. Τὴν ἔδρα κατέλαβε δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ C. B. Hase (πρβλ. προηγούμενη σημ. 30).

43 «...Τῆς περασμένης Δευτέρας ἡ τοῦ Παρισίου ἐφημερίς, χωρὶς νὰ τὸν ὀνομάσῃ ἔκαμε περὶ αὐτοῦ, λαλοῦσα περὶ τῶν κληρονόμων του, κρίσιν ἀπότομον (et peu charitable...)» (Δαμ. Α', 626, ἐπιστ. πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 29 Μαΐου 1805). Πραγματικὰ τὸ «Journal de Paris» τῆς 27 Μαΐου 1805, σ. 1729 - 1730, σχολιάζοντας τὴν εἴδηση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀναζητούμενος κληρονόμος τοῦ γάλλου σοφοῦ βρέθηκε στὸ πρόσωπο «d'un pauvre décroteur», ἀπευθύνει, «pour moralité», ἔκκληση «aux riches et vieux célibataires à n'oublier ni leur origine ni leur généalogie». (Τὸ σχόλιο ἀντέγραψε γιὰ χάρη μου ὁ κ. Ἰ. Δημάκης).

παρακινούσε τὸν Κοραῆ σὲ διαπιστώσεις, ὄχι δίχως κάποια χαιρεκακία διατυπωμένες : «Σὲ φαίνεται καὶ συνετάφησαν ὄλα μ' αὐτόν, οὔτε πόθος οὔτε λόγος οὐδεις περὶ αὐτοῦ... Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν εἶναι μόνον ἰδική μου. Πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἐσημείωσαν τὴν ἐγγρήγορον ταύτην λήθην καὶ ἀδιαφορίαν»⁴⁴.

Ἡ σιωπὴ γύρω ἀπὸ τὴν μνήμη τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ θὰ σφραγίσῃ καὶ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ. Μόλις τὸν Μάρτιο τοῦ 1806 θὰ γίνῃ πάλι ὁ Villoison κέντρο τῆς ἐπικαιρότητας ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἐκποίηση τῆς βιβλιοθήκης του. Ὁ Κοραῆς, ποῦ ἤξερε καλὰ τοὺς θησαυροὺς τῆς, δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποκτήσῃ μερικοὺς τόμους χρήσιμους στὶς μελέτες του. «Εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ περιγράψω μὲ πόσῃ μανιώδη πολυτιμίαν πωλοῦνται τὰ βιβλία»⁴⁵. Μαζὶ μὲ τὶς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀγοραστικὰς τῶν ἐπιτυχίαις θὰ στείλῃ στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου καὶ τὸν τυπωμένο κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης⁴⁶. Ἀνάμεσα στὶς ἀναγραφὰς τοῦ καταλόγου δὲν θὰ λείπῃ καὶ ὀλόκληρη ἡ σειρὰ τῶν κοραϊκῶν ἐκδόσεων ὡς τὰ 1804. Τιμητικὴ προσφορὰ τοῦ Κοραῆ ; Περιέργεια καὶ ἀγοραστικὸ πάθος τοῦ Villoison γιὰ τὸ βιβλίον ;⁴⁷ Ὅπως νὰ εἶναι, δὲν θεωροῦμε χωρὶς σημασίαν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Villoison, ἀναγγέλλοντας στὸν Wyttenbach τὴν ἐκδοσὴν τοῦ Ἡλιόδωρου (1804), συνώδευσεν τὴν εἶδησιν μὲ εὐνοϊκὰ σχόλια⁴⁸.

Τὸν Villoison θὰ τὸν ξαναθυμηθῇ ὁ Κοραῆς στὰ 1807 μέσα στὴν ἀγανάκτησίν του γιὰ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν ἑλληνικῶν μοναστηριῶν ἀπὸ

44. Δαμ. Α', 626 - 627.

45. Αὐτ. Α', 675, ἐπιστ. 20 Μαρτίου 1806.

46. Αὐτ. Α', 669. Ὁ κατάλογος φαίνεται πὺς δὲν ἔφθασεν στὸν προορισμὸν του (αὐτ., Α', 615). Ὁ τίτλος του : *Catalogue des livres de feu M. D'Ansse de Villoison... dont la vente se fera le lundi 3 mars 1806 et jours suivans...* Α' Paris 1806. Περιλαμβάνει 3067 ἀριθμημέναις ἀναγραφὰς, ποῦ δὲν ἀνταποκρίνονται ὅμως στὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων, ἀφοῦ ὑπάρχουν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ πολλὰ συσταχῶσαις. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ καταλόγου μᾶς διαφωτίζει γιὰ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Villoison καὶ τὶς ἐργασίας, ὅσαις ἔμειναν ἀτέλειωτες μὲ τὸν θάνατόν του.

47. Γιὰ τὸ πάθος αὐτὸ τοῦ Villoison, μανιακοῦ βιβλιόφιλου, βλ. στὸν Joret, *passim* καὶ κυρίως σσ. 326 κέξ, 368, 386 (: τὰ βιβλία του ἢ μόνη περιουσία του τὸ 1799). Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Κοραῆ, ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ γάλλου φιλόλογου περιέχει καὶ 80 περίπου ἄλλα νεοελληνικὰ ἔργα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια ἔφεραν ἰδιόγραφα σχόλια τοῦ Villoison (Πρβλ. ἀριθ. 599, 3064).

48. Σὲ γράμμα του τῆς 19 Ἰουλίου 1804, Joret, σ. 460 καὶ Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres...*, σ. 120 (ὅπου προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος : 19 Ἰουλίου 1809).

τούς χειρόγραφους θησαυρούς τους. Αυτή τη φορά στόχοι της βαρυθυμίας του ήταν ο Άγγλος Clarke και οι μοναχοί της Πάτμου και του Άθω, που «επρόδσαν εις ἔθνος ἀλλότριον διὰ πολλὰ ὀλίγον ἴσως ἀργύριον, τὰ προγονικά κτήματα⁴⁹». Τώρα ἤξερε καλά γιὰ ποιὸν λόγο εἶχε ἀποτύχει τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα: «Ἡ ἐπιθυμία του δὲν ἦτον ὀλιγωτέρα ἀπὸ τῶν Ἄγγλων τὴν ἐπιθυμίαν ἀλλὰ τοῦ ἔλειπεν ὁ Ἀγγλικὸς πλοῦτος, διὰ νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀκτήμονας καὶ ἀναργύρους καὶ μισαργύρους καλογήρους»⁵⁰.

Ὡστόσο πέντε χρόνια ἀργότερα (1812) σημειώνουμε μιὰ νέα ἔξαρση στὴν ἀντιπάθεια καὶ στὴν ἀποστροφή τοῦ Κοραῆ πρὸς τὴν μνήμη τοῦ Villoison. Ἀφρσιωμένος πιά στὴν ὑπόθεση τοῦ Γένους ὁ χιώτης σοφὸς ἀγωνιζόταν νὰ ξεπεράσῃ τὶς δυσκολίες, ψυχικὲς καὶ ὀλικές, πού ὠρθώνονταν στὸ ἔργο του. Ζητοῦσε τὴν συνδρομὴ τοῦ Ἀλ. Βασιλείου: «Ἀνατριχιάζω, δταν ἐνθυμηθῶ τὸ Je n'ai connu de nation plus vile que la nation grecque, τὸ ὁποῖον ἐκήρυττεν εἰς τοὺς Παρισίους ὁ πολυμαθέστατος ἀλλ' ἀνοητότατος Βιλλοισών. Ἄν ὄχι δι' ἄλλο, διὰ καὶ ἐκδίκησιν τῆς προπηλακισθείσης πατρίδος, εἶναι χρέος μου νὰ τὸν ἐλέγξω συκοφάντην»⁵¹.

Αὐτὸς ἐστάθηκε ὁ τελευταῖος ἰσχυρὸς σεισμὸς, ἀπ' ὅσους προκάλεσε στὸ θυμικὸ τοῦ Κοραῆ ἢ ἀνάμνηση τοῦ Villoison. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁ κειρὸς πού θὰ φεύγῃ, τὰ χρόνια πού θὰ συσσωρεύωνται, τὸ χρέος πού θὰ ἐξοφλεῖται, οἱ καινούργιοι ἀντίπαλοι πού θὰ ἐπαγρυπνοῦν, θὰ κατασταίνουν τὸν Κοραῆ περισσότερο μετριοπαθῆ καὶ γενναῖο-δωρο ἀπέναντι στὴν μνήμη τοῦ Villoison. Κίβλας στὰ 1815 ἐπισημαίνουμε τὰ πρῶτα σημεῖα ὑποχωρητικότητας, ὅσο καὶ ἂν ἔχουμε πάντα τὴν ὑποψία ὅτι θρῖσκόμεστε μπροστὰ σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ἐλιγμοὺς τοῦ χιώτη σοφοῦ. Ἐπικοινωνεῖ μὲ ξένο ὁ Κοραῆς, τὸν φιλέλληνα

49. Ἰσοκράτους λόγοι καὶ ἐπιστολαί. Α', Παρίσι 1807, σ. λθ'. Γιὰ τὸν Clarke καὶ τὴν δραστηριότητά του κατὰ τὶς περιηγήσεις του στὴν Ἑλλάδα, τὶς ὄψιμες ἀντιδράσεις τοῦ Κοραῆ κλπ. βλ. Σ. Κουγέα, ἔ.ἀ., σ. 199 καὶ τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Α. Ἀγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι (ἡ λόγια παράδοση στὴν Τουρκοκρατία)*, Ἀθήνα 1963, σ. 11 καὶ 115 (βιβλιογραφικὲς σημειώσεις).

50. Δαμ. Α', 713, ἐπιστ. 17 Ἰουνίου 1807. Πρβλ. αὐτ., 702 κέξ., 751, 753 κέξ.

51. Αὐτ., Β', 299. Θὰ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ μὴ περάσῃ ἀπαρατήρητο καὶ ἄλλο ἓνα γεγονός, ἐνδεικτικὸ, νομίζω, τῆς ἀντιπάθειας τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν Villoison τὰ χρόνια αὐτά: ὁ χιώτης σοφὸς μιλάει ἐπαινετικὰ στὸν Βασιλείου γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ἀπὸ τὸν Sturz, ἀποφεύγει ὅμως νὰ μνημονεύσῃ τὸ τόσο ἐγκωμιαστικὸ γι' αὐτὸν γράμμα τοῦ Villoison πού δημοσιεύεται ἐκεῖ (βλ. ὅσα σχετικὰ γράφηκαν στὸ Α' μέρος), Δαμ. Β', 339, ἐπιστ. 9 Ἰανουαρίου 1813.

J. C. Hobhouse⁵², και αυτό αρκεί να τον κρατήσει στα όρια του μέτρου και της προσποιητής ευπρέπειας. Ἀκόμη και για τους μισέλλη-νες περιηγητές Pauw και Bartholdy, χρησιμοποιεί ἐδῶ ἡπιους χαρα-κτηρισμούς ὁ Κοραῆς⁵³. Στὸν Villoison παρέχει σχεδὸν ἄφεση ἀμαρ-τιῶν: «Villoison qui se faisait un cruel plaisir de décrier la Grèce moderne, qu'il parcourut il y a près de trente ans, en erudit plu-tôt qu'en philosophe, est, sans contredit, plus pardonable que ne le serait un homme qui la visiterait aujourd'hui»⁵⁴. Ὅπωςδὴποτε ἔπρεπε νὰ περάσουν δέκα ἀκόμη χρόνια για νὰ ἀποκτασταθῆ, ὀλίγετα μέσα του ἢ εἰκόνα τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ, Γέροζ 77 χρόνων θὰ θυμηθῆ κάποια παλιὰ ἱστορία και θὰ τὴν συνδέση μὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου «ὅστις δὲν ἔβλεπεν ἄλλο παρὰ τὴν μέλλουσαν τύχην μου»⁵⁵. Ὁ ὑποσυνειδήτος κόσμος του εἶχε, ἔστω και ἄργά, ἐκφρασθῆ.

Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος

52. J. C. Hobhouse, *Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810*. A new edition, Λονδίνο 1855, τ. 1-2. Στὸν τ. 2, σ. 485-489, δημοσιεύεται γράμμα τοῦ Κοραῆ στὸν Hobhouse (15 Δεκεμβρίου 1815), τὸ ὁποῖο ἀναδημοσίευσε ὁ Κ. Ἄμαντος—ἀπὸ ἀντίγραφο ὅμως τοῦ Ἰ. Γεννά-διου—στὰ *Ποιήματα και ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ*, «Ἑλληνικά», 6 (1933), σ. 179.

53. Ὁ μισελληνισμὸς τοῦ Pauw προερχόταν ἀπὸ «morosité misanthrope», ἐνῶ τοῦ Bartholdy ἀπὸ «légèreté» (*Travels...*, σ. 486 και Κ. Ἄμαντος, ἔ.ἀ., σ. 179), χαρακτηρισμοὶ ἐξαιρετικὰ ἐπιεικεῖς για ὅποιον ξέρει πῶς ἐκφράζεται για τοὺς δύο μισέλληνας ὁ Κοραῆς στὰ γράμματά του.

54. *Travels...*, σ. 486 και Κ. Ἄμαντος, ἔ.ἀ., σ. 179. Σὰν ἄλλη ἐνδειξη τῆς ἀνεκτικότητος τοῦ Κοραῆ θὰ εἶχα τὴν τάση νὰ θεωρήσω τὴν παρουσία τοῦ Villoison στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1817 (σ. 490-492, βλ. προηγούμενη σημ. 33) και τοῦ 1818 (σ. 535: βιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ γάλλου ἑλληνισ-τῆ και passim οἱ ἀπόψεις του για τὴν προφορά τῆς ἀρχαίας). Ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», ὄργανο τῶν κοραϊστῶν, θὰ ἀπέφυγε ἀσφαλῶς ὅ,τιδὴποτε θὰ μπο-ροῦσε νὰ δυσανεστήση τὸν χιῶτη σοφὸ.

55. Δαμ. Γ', 226, ἐπιστ. πρὸς Ἰάκ. Ρῶτα, 3 Φεβρουαρίου [1825]. (Στὸ Ἀπάνθισμα Α', 1839, σ. 85, ὁ Ρῶτας δὲν χρονολογεῖ τὸ γράμμα). Ὁ Κοραῆς ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ ἀγγλοῦ «Κροῖσου», ποὺ τὸν προσκάλεσε πρὶν ἀπὸ τριάντα περίπου χρόνια οἰκοδιδάσκαλο στὸ Λονδίνο «μὲ ὑπόσχεσιν ἀμοιβῆς ἀδράς και ἰσοτιμίας ἀδελφικῆς και τὸν ἀπέβαλα, καταφρονήσας και τὰς μέμ-ψεις τοῦ Βιλλοισῶνος, ὅστις δὲν ἔβλεπεν κλπ.».